

LEONARD GÓRKA
Instytut Ekumeniczny KUL

MISTYCZNY WYMIAR KOŚCIOŁA

Bp Jerzy Pańkowski. *W poszukiwaniu zbawienia. Bogactwo i piękno życia duchowego w ascetyczno-teologicznej myśli św. Ignacego Branczanińowa*. Warszawa: ChAT 2006 ss. 312. ISBN 83-60273-03-0.

Biskup dr Jerzy Pańkowski należy do grona teologów prawosławnych, których zainteresowania, jak i kierunki badań naukowych oraz publikacje wyraźnie koncentrują się wokół problematyki duchowości monastycznej w rosyjskim prawosławiu. Bpa Jerzego, mimo młodego wieku, widać na polskiej i europejskiej scenie teologicznej. Nie jest człowiekiem znikąd czy z cienia.

Studia teologiczne rozpoczął w Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej (ChAT) w Warszawie. Na drugim roku studiów wyjechał do Grecji, gdzie w latach 1995-1999 odbył studia teologiczno-patrystyczne na Wydziale Teologii Uniwersytetu Ateńskiego, zwieńczone oceną bardzo dobrą. W tym okresie napisał dwie rozprawy naukowe (*papers*) – jedną z zakresu patrologii pt. *Analiza trenów św. Grzegorza Teologa i św. Grzegorza z Nazjanzu wygłoszonych na grobie św. Bazylego wielkiego*, a drugą poświęconą klasztorowi prawosławnemu w Jabłecznej pt. *Historia i współczesne znaczenie Monasteru św. Onufrego w Jabłecznej*. Fragmenty prac zostały opublikowane w greckim periodyku teologicznym „Νεανικοί προβληματισμοί”.

Po powrocie do kraju w 1999 r. Jerzy Pańkowski obronił pracę magisterską w Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie pt. *Nauka św. Grzegorza Palamasa o niestworzonym świetle*, a w 2003 r. pracę doktorską pt. *Mistyka światła w Kościele Wschodnim*. Obydwie rozprawy koncentrują się na nurcie mistycznym w prawosławiu, a stosowne badania Autor przeprowadzał na oryginalnych źródłach greckich.

W 2003 r. rozpoczął pracę naukowo-dydaktyczną na etacie asystenta, a następnie adiunkta w ChAT oraz w Prawosławnym Seminarium Duchownym w Warszawie. Od 2007 r. pełni obowiązki Kierownika Katedry Prawosławnej Teologii Praktycznej

w ChAT. Prowadzi zajęcia z teologii zasadniczej, homiletyki oraz lektorat języka staro-cerkiewnosłowiańskiego.

Chciałbym podkreślić już w tym miejscu, że bp Pańkowski jest cenionym i wielce kompetentnym znawcą problematyki duchowości Wschodu chrześcijańskiego, zwłaszcza w środowisku rosyjskiego prawosławia.

Odzwierciedleniem jego badań nad duchowością wschodniej tradycji chrześcijańskiej oraz nurtem ascetyczno-mistycznym w prawosławiu są jego wcześniejsze publikacje. W zainteresowaniach naukowych bpa Pańkowskiego wyczuwa się głęboką troskę o zrozumienie mistycznego wymiaru Kościoła, który jest komplementarny dla jego społecznego rozumienia. Dokonuje tego, ukazując rolę Eucharystii w Kościele z jej oddziaływaniem kosmicznym, paruzyjnym i przebóstwającym.

Podobnie czyni to na przykładzie rozumienia i oddziaływania sakramentów inicjacji chrześcijańskiej. Przypomina przy tej okazji ważną zasadę prawosławia, że żaden sakrament nie jest działaniem automatycznym i jednostronnym. Wymaga zaangażowania się przyjmującego go w „osobistą soteriologię”.

Tematem częściej poruszonym w piśmiennictwie bpa Pańkowskiego jest mistyczne wzrastanie: możliwości, warunki, sposób. W tym celu poddaje głębokiej analizie ikonę Przemienienia Pańskiego (Spasa), zwracając uwagę na sens kenotyczny tejże ikony, która jest wyrazem obecności tego, co niestworzone, w tym, co stworzone. W innym artykule u podstaw mistycznego wzrastania stawia cnotę pokory oraz współdziałanie serca i rozumu w bezpośrednim poznawaniu Boga. Pozostając przy tej problematyce, Autor w przekonujący sposób ukazuje potrzebę i możliwość spotkania Boga dziś, bez względu na zaistniałe okoliczności, np. tendencje sekularyzacyjne. Przypomina też słusznie, że życie zakonne, w obliczu wyzwań współczesnego świata, ma być świadkiem duchowego odrodzenia, które byłoby zdolne przekonać współczesnych, że można i należy żyć po chrześcijańsku.

Ważnym nurtem dociekań bpa Pańkowskiego jest miejsce Pisma Świętego w teologii Kościoła wschodniego. Autor formułuje bardzo cenne dla dialogu ekumenicznego tezy: Kościół wschodni nigdy nie koncentrował swojej uwagi na samej egzegezie Pisma Świętego w oderwaniu od codziennego życia. Zadaniem Kościoła nie jest interpretacja Pisma Świętego, ale jego realizacja. Pismo Święte i Tradycja są jednym źródłem wiary chrześcijańskiej. Z wyrzutem stwierdza, że Biblia dla wielu chrześcijan nie jest miejscem pojednania, bo brak realizacji wiary w Kościele.

Cenną, choć pozostającą nieco na marginesie pisarstwa Autora, jest myśl ekumeniczna bpa Pańkowskiego, najmocniej wypowiedziana w jednej z recenzji. Trudno się nie zgodzić z Autorem, że jedność nie musi być sprzeczna z różnorodnością i wielością, a dążenie do jedności nie jest wyprzedzą prawdą i bogactwa tożsamości konfesyjnej – są to fundamentalne zasady dialogu ekumenicznego.

Niektóre prace bpa Pańkowskiego, z pozoru pozostając ciągle w tym samym kręgu tematycznym, nie są przykładem zamknięcia się w wąskiej problematyce badawczej, lecz przeciwnie – są dynamicznym pogłębieniem omawianych zagadnień, swoistym

aggiornamento napisanych wcześniej prac i wyprowadzonych wniosków. Takie działania są w pełni zgodne z oczekiwaniami metodologii teologicznej. Należy jeszcze dodać, że bp Pańkowski, zachowując własną tożsamość kościelną, potrafi zdobyć się na krytyczny dystans, nieodzowny dla człowieka nauki.

Dojrzały charakter myślenia teologicznego bpa Pańkowskiego ujawnia się przede wszystkim w recenzowanej monografii *W poszukiwaniu zbawienia. Bogactwo i piękno życia duchowego w ascetyczno-teologicznej myśli św. Ignacego Branczanińowa*.

Sam tytuł rozprawy zdaje się zapowiadać pewną logiczną dwupoziomowość prezentowanej problematyki: na pierwszym poziomie będzie w niej mowa o formule dogmatycznej, dotyczącej zmagania o zbawienie, na drugim zaś poziomie Autor chce przedstawić syntezę teologiczno-ascetycznej myśli św. Ignacego Branczanińowa, która stanowić będzie materiał dla proponowanej formuły soteriologicznej.

Recenzowana rozprawa jest w pewnym sensie kontynuacją, ale przede wszystkim poszerzeniem i pogłębieniem dotychczasowych zainteresowań Autora, który już wcześniej podejmował badania nad problematyką teologii mistycznej w prawosławnej duchowości (zob. wspomniane wyżej prace magisterską i doktorską). Pisząc niniejszą rozprawę, Autor ma więc za sobą doświadczenie heurystyczno-metodologiczne, które zaowocowało rzetelnością i poprawnością badań nad myślą teologiczno-ascetyczną Branczanińowa.

Autor rozprawy jest świadomy wagi podjętego zadania, stwierdzając jednoznacznie i z nadzieją, że „niniejsza *pionierska* rozprawa przyczyni się do kolejnych inspiracji literackich w tym temacie” (s. 297). Faktem jest, że postać św. biskupa Ignacego Branczanińowa nie doczekała się solidnego opracowania źródłowego w języku polskim. Zadania tego podjął się w swojej rozprawie bp Jerzy Pańkowski. U podstaw jednak zainteresowania się osobą i myślą Branczanińowa, jak stwierdza sam Autor, była osobowość, oryginalna twórczość bpa Ignacego oraz jego wzrastająca współcześnie popularność w Rosji i krajach bałkańskich (s. 11).

Problemem badawczym rozprawy jest próba syntetycznego przedstawienia i analizy oraz krytycznej oceny rozumienia życia duchowego w życiu i myśli św. Ignacego Branczanińowa. Rozwiązaniu problemu mają służyć odpowiedzi na zadane pytania: W jaki sposób bp Ignacy ukazał to bogactwo życia duchowego? Jakie główne wątki w jego nauczaniu nadają specyficzny kształt duchowym zmaganiom chrześcijanina? Czy jego nauka kierowana jest wyłącznie do mnichów, czy też do wszystkich chrześcijan? (s. 10). Z satysfakcją należy stwierdzić, że Autor rozprawy daje w korpusie pracy odpowiedź na wszystkie postawione pytania.

A odpowiedź ta nie jest łatwa, i to nie tylko ze względu na barierę językową, z którą Autor bardzo dobrze sobie radzi. Niełatwo przychodzi charakteryzować i oceniać życiowe postawy i kierunki myślenia człowieka. Wiąże się z tym bowiem jakaś wizja rozliczenia, zważenia ludzkiego życia w różnorodnych kontekstach i sporządzenia bilansu jego życiowych dokonań teologicznych. Podejmując takie zadania, musimy pamiętać, że sąd ludzki o innym człowieku i ocena jego prawdziwej wartości nie mogą być wy-

czerpujące i w pełni słuszne. Często bowiem ułomność naszego rozeznania, z różnych przyczyn, powoduje dodawanie do fenomenu życia drugiego człowieka własnych subiektywnych perspektyw i ocen.

Metoda pracy, choć nie została formalnie „zdefiniowana”, jest jednak adekwatnie opisana przez wyliczenie poszczególnych zróżnicowanych etapów realizacji zamierzonego celu. O logice i konsekwencji obranej metody bardziej przekonuje sam spis treści rozprawy.

Z metodologicznego punktu widzenia na podkreślenie zasługuje jasna, przejrzysta i logicznie uporządkowana struktura rozprawy, którą tworzą: wstęp, sześć rozdziałów i zakończenie, wykaz skrótów, bibliografia, streszczenia (w języku angielskim i rosyjskim). Recenzent docenia ukazywanie logicznych związków między kolejnymi rozdziałami. Łatwo dostrzec, że bp Pańkowski podszedł do konstruowania swojej rozprawy z klarowną koncepcją. Potwierdzają to m.in. wprowadzenia do rozdziałów, które każdorazowo zawierają uzasadnienia tematu rozdziału i sposobu opracowania podjętego zagadnienia. Odnotować jednak należy brak oceniającego wniosku na końcu poszczególnych rozdziałów. Nie znaczy to jednak, że go w ogóle nie ma – krytyczna ocena i stosowne wnioski znalazły swoje miejsce w zakończeniu rozprawy.

Układ rozprawy podporządkowany jest głównemu założeniu badawczemu i wynika z zebranej bibliografii przedmiotowej. I tak, rozdział pierwszy prezentuje sytuację Kościoła rosyjskiego w XIX wieku, uwzględnia przy tym rozwój prawosławnej myśli teologicznej oraz rozumienie doświadczenia świętości. Rozdział drugi, mający charakter biograficzny, ukazuje środowisko rodzinne oraz poszczególne etapy formacji duchowej Branczaninowa. W rozdziale trzecim Autor analizuje podstawowe elementy życia duchowego z wyszczególnieniem modlitwy, a zwłaszcza tzw. Modlitwy Jezusowej, co znajduje logiczną kontynuację w rozdziale czwartym, mówiącym o zasadach rozwoju życia duchowego. Konkluzją tych dwóch rozdziałów jest rozdział piąty, wybitnie soteriologiczny, omawiający porządek zbawczych zmagania człowieka w wymiarze eklezjalno-sakramentalnym. Wieńczący rozprawę rozdział szósty jest próbą krytycznej oceny ascetycznego doświadczenia św. Ignacego Branczaninowa.

Wdzięczny jestem bpowi Jerzemu za słowa zakończenia, bo nie tylko prezentuje tu syntetyczną refleksję oceniającą myśl Branczaninowa, ale odsłania także konsekwentnie własną postawę wobec jego postaw i myśli. Autor kończy swoje dzieło z pewnym niedosytem poznawczym, ale i nadzieją, że ta „pionierska rozprawa przyczyni się do kolejnych inspiracji literackich w tym temacie” (s. 297). Łatwo także dostrzec, że analizowane wątki są zawsze uwiarygodnione rzetelnym cytowaniem literatury przedmiotowej, co skądinąd dowodzi heurystycznej biegłości Autora i jego erudycji.

Recenzent musi przyznać, że tok wywodów podany jest w bardzo rzeczowym, komentującym i precyzyjnym języku, mimo że poszczególne teksty analizowanych źródeł nie należą do łatwych, a czasem wręcz przechodzą w język mistyki i poezji (s. 57, 62).

Nie zawsze jednak Autor rozprawy rozgranicza opinie referowane od własnych ocen. Zdarzają się również w rozprawie potknięcia literowe, np. s. 137 jest *skuchy*

zamiast *skruchy*, na s. 221 jest *resume*, a powinno być *résumé*, na s. 262 jest *w calach ascetycznych*, a miało być *celach ascetycznych*. Należałoby też dać w przypisach wyjaśnienia takich słów, jak: *epifora* (s. 87), *epikryza* (s. 95), *endotrynitarny* (s.192), *kolimacyjny* (s. 256), *elpidyczny* (s. 280). Na s. 52 figuruje błędnie podany rok śmierci św. Ignacego Branczaninowa – jest 1967, ma być 1867. Nazywanie Boga „Demiurgiem wszystkiego” (s. 296) kojarzyć się może z poglądami gnostyków, którzy pojęcia tego używali na określenie niższego bóstwa, odpowiedzialnego za stworzenie materialnego świata wraz z cierpieniem i nieszczęściami.

Autonomiczną wartością rozprawy jest zebrana bibliografia, w znacznej części rosyjskojęzyczna, ułożona w klasyczną triadę: źródła, opracowania i literatura pomocnicza. Należało jednak uwzględnić, gwoli obiektywizmu naukowego, takie dzieła jak W.I. Niesmiełowa *Догматическая система св. Григория Нисского* (1887), *Философия общего дела* N. Fiodorowa czy trzeci tom trylogii *О Богочеловечестве* pt. *Невеста Агнца* (1945) jednego z najwybitniejszych teologów prawosławnych XX wieku S. Bułgakowa, chodzi bowiem o tom zawierający jego poglądy eschatologiczne. Brakuje w rozprawie także dzieł takich autorów, jak A. Walicki, G. Przebinda, T. Špidlík i inni.

Jako teolog dogmatyk i ekumenista spierałem się w duchu z Autorem, czytając te partie tekstu, które dotyczą zagadnień eschatologicznych. W moim odczuciu w pracy naukowej potrzebny jest pewien krytyczny dystans. Autor rozprawy zdobył się na to przynajmniej w drobnej uwadze (zob. s. 115 przyp. 384) na temat wyobrażeń o pośmiertnych komorach celnych, tzw. *mytarstwach* (s.114-121), które św. Ignacy Branczaninow uważał za naukę Kościoła. Tradycja chrześcijańskiego Wschodu zna w dziedzinie teologii i duchowości również nurt apokatastycznej nadziei na ostateczne pojednanie z Bogiem wszystkich zbuntowanych stworzeń. Ta tradycja nadaje specyficzny rys duchowości chrześcijańskiej (przykładem może być św. Izaak Syryjczyk z VII wieku).

Pisma św. Izaaka, znane biskupowi Branczaninowi (zob. s. 243), oraz monografia jemu poświęcona przez ihumena Ilariona Alfiejewa umieszczone zostały w bibliografii rozprawy, ale nie zostały szerzej i poważniej potraktowane w kontekście eschatologii.

Zarówno bp Branczaninow, jak i sam Autor rozprawy wyraźnie faworyzują naukę św. Jana Chryzostoma o wieczności piekła. Jednakże nurt chryzostomiański to bynajmniej nie cała tradycja chrześcijańskiego Wschodu w myśleniu o rzeczywistości ostatecznej. Nurt apokatastyczny przetrwał do dziś. Daje o sobie znać u współczesnych teologów prawosławnych (takich jak np. S. Bułgakow, P. Evdokimov, O. Clément) i myślicieli religijnych (N. Bierdiajew). Po stronie katolickiej tą problematyka zajmuje się polski teolog-ekumenista prof. Wacław Hryniewicz OMI (zob. jego publikacje: *Nadzieja zbawienia dla wszystkich*; *Dramat nadziei zbawienia*; *Pedagogia nadziei*; *Nadzieja uczy inaczej*; *Dlaczego głoszę nadzieję*; *Bóg wszystkim we wszystkim*).

Nie chodzi tutaj o podważanie nauki bpa Branczaninowa. Jest w chrześcijańskiej teologii miejsce dla różnych poglądów. Nie należy jednak stwarzać wrażenia, że teo-

logia i duchowość prawosławia ma charakter monolityczny. W rzeczywistości tak nie jest. Poważna praca poświęcona rosyjskiemu biskupowi Ignacemu Branczaninowi nie powinna stronić od obiektywnego naświetlania zagadnień, a przynajmniej powinna sygnalizować inne interpretacje. Jestem pewien, że tego rodzaju problematyka stanie się w przyszłości przedmiotem namysłu i wielu opracowań.

STANISŁAW CELESTYN NAPIÓRKOWSKI OFMConv

MARYJA W DIALOGU KOŚCIOŁA POLSKOKATOLICKIEGO I RZYMSKOKATOLICKIEGO W POLSCE

Maryja w wierze i życiu chrześcijan. Perspektywy polsko- i rzymskokatolicka. Red. bp Jacek Jezierski. Olsztyn: Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne 2008 ss. 143. ISBN 978-83-88348-86-0.

W jedenastowierszowym *Słowie wstępnym* (s. 4) dwu jego autorów, bp Wiktor Wysoczański, zwierzchnik Kościoła polskokatolickiego, i bp Jacek Jezierski, odpowiedzialny ze strony Konferencji Episkopatu Polski za dialog z Kościołem polskokatolickim, napisali, że omawiana publikacja jest „zapisem dialogu na temat *Matki naszego Pana*, który podjęły zespoły Kościoła Polskokatolickiego i Rzymskokatolickiego w Polsce”. Poinformowali także, że oficjalny dialog między tymi Kościołami trwa od 1998 r. i – przed mariologią – koncentrował się na czterech tematach: 1) osoba i dzieło ks. Franciszka Hodura, założyciela Kościoła Narodowego, 2) prymat papieski, 3) tradycja oraz 4) kapłaństwo. Wszystkie cztery dialogi pozostawiły po sobie konkretny ślad w kulturze teologicznej w formie publikacji: *Biskup Franciszek Hodor (1866-1953). Życie – dokonania – znaczenie.* Red. J. Jezierski. Olsztyn 2001 ss. 279; *Posłannictwo Biskupa Rzymu.* Red. J. Jezierski. Olsztyn 2002 ss. 280; *Tradycja i kościelne tradycje.* Red. J. Jezierski. Olsztyn 2004 ss. 257; *Biskup – prezbiter – diakon. Perspektywa polskokatolicka i rzymskokatolicka.* Red. J. Jezierski. Olsztyn 2008 ss. 214.

Korpus książki budują referaty wygłoszone podczas spotkania (czego czytelnik może się jednak tylko domyślać, wyraźnie bowiem tego nie napisano, a przecież „dialog” może być różny, również pisemny): siedem z punktu widzenia polskokatolickiego i cztery w perspektywie rzymskokatolickiej.